Kürt Aleviler (TAVO Makalesi [1989] - Yeniden Değerlendirme)

Dr. Peter Bumke
peterjbumke@mailbox.org

Yayımlanma Tarihi:
5 Ekim 2025

İndirilme Tarihi:
07.11.2026

Önerilen Atıf: Bumke, Peter J. (2025). Kürt Aleviler (TAVO Makalesi [1989] - Yeniden Değerlendirme). Alevi Ansiklopedisi — ISIL: DE-4607. https://doi.org/10.68413/alevian siklopedisi.r574s (Erişim Tarihi: 07.11.2026)

Alevi Ansiklopedisi, **Kütüphaneler ve İlgili Kuruluşlar için Uluslararası Standart Tanımlayıcı** kapsamında **ISIL: DE-4607** koduyla kayıtlıdır.

ISSN 3055-9928

ISIL URI /isil/DE-4607

LOBID
lobid.org/organisations/DE-4607

Permalink id.zdb-services.de/resource/organisations/DE-4607

Adres: Alevi Ansiklopedisi
Körnebachstr. 49-51, 44143 Dortmund

info@aleviansiklopedisi.com

Özet
Bu madde, 1970'lerde Mazgirt/Dersim'de yürütülen antropolojik saha araştırmasında yapılan bazı gözlemleri ve bunların 1989'da TAVO'da (Tübinger Atlas des Vorderen Orients) yayımlanmasını yeniden ele almaktadır. Bu gözlemler, Kürt Alevilerine yönelik dış algılara, onların toplumsal bütünleşme biçimlerine, dini sembollere, uygulamalara ve inanç esaslarına ile Kürt Alevi toplumu içindeki ve dışındaki sosyo-politik alanın örgütlenmesine odaklanmıştır. Bu gözlemler, Dersim toplumundaki dramatik ve travmatik değişimler ışığında burada yeniden değerlendirilmektedir. Söz konusu değişimler, bölgeden göç edenler ve Avrupa'daki diaspora arasında Alevi dini pratiklerinin canlanmasına veya yeniden oluşmasına ve Kürt Alevi ile Dersim kimliğinin yeniden teyidine yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevi Kurds

1970'lerde Dersim'de Saha Çalışmasından Değişen Bir Kimliğe Yeniden Bakış [1]

1989 tarihli orijinal makale, 1974-1978 yılları arasında toplam 18 ay süren antropolojik saha çalışmamın bir ürünüdür. Bu çalışma, Moxundi/Mazgirt/Tunceli-Dersim çevresindeki çeşitli Kurmanci konuşulan köylerde yürütülmüştür. (Aynı saha çalışması döneminde yazılmış bazı önceki makaleler yakın zamanda Türkçeye çevrilmiş olup, bunlar dipnotta listelenmiştir [2]).

Telif Hakkı © 2026 Alevi Ansiklopedisi ve yazar(lar)a aittir. Aksi belirtilmedikçe Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) kapsamında yayımlanmıştır. Her türlü kullanımda uygun atıf zorunludur. Ticari kullanım, değişiklik, çeviri veya yeniden yayın için Alevi Ansiklopedisi ve/veya yazar(lar)ın yazılı izni gereklidir.

Saha çalışmamın odağı zamanla değişti; başlangıçta ekonomik koşullar ve işgücü göçünün nedenleri üzerinde dururken, giderek toplumsal yapı ve ilişkiler, din, siyaset ve sözlü tarih gibi temalara yöneldim. Peter Andrews editörlüğünde hazırlanan, Türkiye'deki etnik gruplar üzerine kapsamlı ve iddialı bir çalışmada yer alan bu katkımda, Kürt Alevilerin özel etno-dinsel kimliği merkezi konumdaydı.

O dönemde bu kimliği, Frederick Barth'ın yerinde benzetmesiyle, sınırları dışarıdan dayatılmış bir **"kap"** olarak algılamış ve tanımlamıştım. Bu kabın değerli ve köklü yükü yer değiştirmeye başlamış, kısmen denize atılmış; gururlu mürettebatı ise kararsızlık içinde ya da çoktan gemiden ayrılmıştı. Geriden bakınca, bakış açımın sınırlılıkları daha net görünüyor: Dersim'in büyük bölümünü oluşturan Zazaca konuşulan köylere hiç gitmemiştim. Bu nedenle, Kürt Aleviliğine ait ritüel ve uygulamaların yerel ölçekteki büyük çeşitliliği gözümden kaçmıştı.

Yine de, makalemde göçün bu kimlik üzerinde nasıl etkiler yaratabileceğine dair ilk işaretler belirmişti. Teorik yaklaşımım, toplulukları yalıtık birer varlık olarak değil, daha geniş toplumsal ağların parçaları olarak incelemeyi teşvik eden Britanya sosyal antropolojisinden besleniyordu.

2010'lu yıllarda bölgeye birkaç kez geri döndüm ve Mankerek köyünün eski sakinleriyle-10 erkek, 10 kadın olmak üzere-Batı Anadolu'daki ve Almanya'daki yeni yaşam alanlarında 20 video söyleşi kaydettim. Onlar çoğu zaman zorlu yaşam deneyimlerini anlatırken, Alevi kimliklerini yeniden vurgulamak başlıca temalardan biri hâline geliyordu.

1970'lerdeki gözlemlerim, bugün artık üyeleri ve onların kuşakları çok farklı coğrafi ve kültürel yönlere dağılmış toplulukların tarihsel bir anlık görüntüsü niteliğinde. **"Kap"** artık, bileşenleri hâlâ dış tehditler ve baskı tarafından bir arada tutulan, ancak aynı zamanda çok çeşitli dönüşümler, yeniden icatlar ve uyarlamalar gerçekleştirmiş ve bunları hâlen sürdürmekte olan küçük bir **filo**ya benziyor.

Son on yılda edindiğim daha güncel, izlenimsel gözlemlerim ve sohbetlerim ışığında ve Alevi inancına dair hızla büyüyen literatüre yalnızca kısaca değinerek, 1989 tarihli makalemi yeniden ele alıyorum; bölümlerini ve yapısını izleyerek yeniden tartışıyorum.

Avrupa'daki Algılar (1) (2)

1970'lerde Alevi inancına dair mevcut olan son derece sınırlı ve güvenilir bilgi kırıntıları, bugün artık sözlü tarih çalışmalarıyla yerelden derlenmiş zengin veriler, Türkiye'deki akademik ve sivil toplum yayınları ile diasporada Alevilerin canlı bir kamusal ve akademik görünürlüğü sayesinde geniş bir bilgi yatağına dönüşmüştür.

Eskiden Alevilerin içine kapanık, çekingen bir gizlenme tutumu benimsemesine karşılık, bu farklı akımların ortak paydasında artık Kürt Alevi kimliğinin güçlü bir şekilde yeniden vurgulanması yer almaktadır. Bu vurgu, hem yerelde oldukça farklılık gösteren geleneklere dair yenilenmiş bilgiye, hem de dini ritüel ve pratiklerin birleştirilmesi ve kodifiye edilmesine yönelik çabalara dayanmaktadır. Türkiye'deki Alevilerden farklı olarak, Avrupa'daki diaspora, Alevi inancını İslam dışındaki bağımsız bir dini topluluk olarak konumlandırma konusunda daha kararlı davranmış ve bunun doğal sonucu olarak, sosyal bilimler odaklı, daha analitik ve tarafsız duruş gerektiren akademik araştırmalarla her zaman net bir şekilde ayrışmayan ilahiyat fakültelerinin kurulması konusunda daha aktif olmuştur.

Bu son gözlem, aynı zamanda, yeni dalga yayın ve kamusal söylemlerin önemli ve olumlu bir özelliğine de işaret etmektedir: Bunlar, Dersim'den gelen akademisyen, gazeteci, yazar, müzisyen ve sanatçıların-ki bunların önemli bir kısmı kadındır-otantik seslerini yansıtmaktadır. Söz konusu isimler, hem Dersim'de hem Anadolu şehirlerinde hem de giderek büyüyen Avrupa diasporasında düzenlenen festivaller ve etkinliklerle kendi topluluklarının kimliğini aktif biçimde şekillendirmekte ve ifade etmektedir.

1970'ler ve 1980'lerde, Almanya, Hollanda veya Fransa'da "Müslüman Türk işçi göçmenlerinin" önemli bir bölümünün aslında Alevi ya da Kürt-ya da her ikisi birden-olduğunun pek farkında olan yoktu. Bugün ise bu durum köklü biçimde değişmiştir. O dönemde bu algı değişimine katkıda bulunmak, daha sonra farkında olmadan öncü makaleler haline gelecek olan yazılarımı kaleme almamdaki niyetlerimden biriydi.

Sorun

Kürt Aleviler ile Sünni komşuları ve yöneticileri arasındaki sınırın savunmacı niteliği, Türkiye'deki siyasi iklim, Dersim'den gelen iş arayanlar ve profesyonellerin maruz kaldığı sürekli ayrımcılık, 2 Temmuz 1993'teki Sivas Katliamı gibi olaylar veya 1990'ların başındaki Dersim'e yönelik baskılar ve ambargo ile, en azından yeniden teyit edilmiştir. 1970'lerde yalnızca fısıltıyla dile getirilen 1938 Tertele'sinin hatırası, kamusal bilince taşınarak bugün topluluğun kendisini devlet şiddeti ve bağnazlığının kurbanı olarak görmesinde süreklilik duygusunu pekiştirmiştir.

Ancak, geleneksel Alevi inanç ve kavramları ile modernite arasındaki önceki yakınlık-özellikle radikal dünyevîlik ve insanlığın evrensel birliği inancı-modernitenin yeni ufuklarına doğru genişlemiş ve açılmıştır. Pek çok gözlemcinin Alevi inancının ayırt edici niteliği olarak gördüğü ortak ahlaki temeller, yalnızca cem evlerinde ve canlandırılmış ziyaretlerde (jiarelerde) dini pratiklerin ve ritüellerin yeniden canlanmasının değil, aynı zamanda genç ve iyi eğitimli diasporik kuşaktan bazı topluluk üyelerinin postkolonyal söylemler, ekofeminizm ve çevre duyarlılıklarının küresel gökkuşağı ittifakına katılmasının da temelini oluşturmuştur. Bu durum, özgürlük ve sosyal adalete yönelik otokratik tehditlere karşı muhalefeti yeniden üretmiştir.

Toplumsal Bütünleşme

1989 tarihli çalışmamda betimlenen, yerel soylu hatlar ile

dedeler arasındaki karmaşık ağ, muhtemelen zaten Baba Mansur bakış açısından idealize edilmiş bir yeniden kurguydu ve göç ile baskı yoluyla sosyal ilişkilerin çözülmesine direnmesi mümkün değildi. Aşiretsel yapıya eklemlenmiş bu ağ, çözülme sürecindeydi ve meşruiyeti genç solcu kuşak tarafından sorgulanıyordu.

Türkiye'de ve yurtdışında yeni kurulan yerelleşmiş cem evlerinin ve devam eden, akrabalığa dayalı dede-talip ilişkilerinin-seyit aileleri veya yeni atanan Alevi dini önderleriyle-eski yapının yerini ne ölçüde aldığı, tamamen yeni bir araştırma alanıdır. Keramet gücünün ve aracılık yetilerinin bu yeni koşullar altında hâlâ gerekip gerekmediği veya mevcut olup olmadığı ise başka bir açık sorudur.

Semboller – Alevi Pratikleri ve İnanç Esasları -, Ortodoks Görüşler

Kürt Alevi dini pratiklerinin önceki katı biçimde anti-ritüalist niteliği, Kürt Alevi toplumunun bazı kesimlerinde yerini, Muharrem ve Gağand etrafında yarı unutulmuş ya da ihmal edilmiş uygulamaların kapsamlı bir şekilde yeniden canlandırılmasına bırakmıştır. Sosyal medyada paylaşılan aşure tarifi çeşitliliği, yaz tatillerinde yerel bir ziyarete yapılan hac ziyaretleri, sıkça Hızır'a yakarışlar, semah icrasına dair ayrıntılı yönergeler ve zengin bir ilmihal niteliğindeki buyruk literatürü bunlar arasında yer alır. Bunlar kimi gözlemcilere göre Sünni ya da hatta Hristiyan kilise pratiklerinin bir taklidi gibi görülebilir. Ancak yerel geleneğin bu yeniden yorumları, aynı zamanda Şii, Zerdüştî, Mezopotamya, Horasan, Ermeni, Gnostik ya da başka herhangi bir Sünni-dışı veya Türk-dışı geçmişle alternatif bir özdeşleşmenin göstergeleri olarak da işlev görmektedir.

Kürt Alevi toplumunun hem Anadolu'daki hem de yurtdışındaki diğer kesimleri ise bu tür dışsal aidiyet göstergelerine başvurmadan, yalnızca ahlaki ve evrensiyetçi temellerini koruyarak dini kimliklerini sürdürmektedir. Çoğu zaman aidiyet duyguları, kendilerine özgü ve oldukça yenilikçi müzik üsluplarıyla ifade edilmektedir.

Sosyopolitik Alan

Pek çok bakımdan, Kürt Alevilerle ilgili sınırlar ve algılar, "Dersim"in sosyopolitik alanı tarafından tamamlanmış ve kısmen onun yerine geçmiştir. 1938 travmasından doğan ve 1970'lerde hâlâ kesin bir tabu olan bu alan, bugün kendini Dersimli olarak tanımlayan-ve bunların %90'ından fazlası Dersim'de yaşamayan-kişiler için, geniş ve oldukça çeşitli etno-linguistik, dinsel ve estetik göstergeler yelpazesini kapsamaktadır.

Bu durum kuşkusuz 1978 sonrasında Türk devleti ile PKK arasındaki çatışmanın etkisiyle de bağlantılıdır. Dersim'deki köyler, iki taraf arasında sıkışarak, taraflardan birine sadakatlerini kanıtlamaları için baskı altına alınmışlardır. Hayata ve hayatta kalmaya tutunmaya çalışırken, göç etmek zorunda kalma gerçeğiyle yüz yüze gelen bu topluluklar, günün sonunda hem bölgelerinin kendine özgü kültürel atmosferini korumuş hem de onun travmatik geçmişini zihinlerinde taşımışlardır. Zazaca'nın etno-linguistik aidiyet konusundaki belirsizliklerini ve bunların Kürt özgürlük mücadelesi açısından önemini tartışmaya açık olmuşlar; Dersim'in tarihsel anlam yüklenmiş kutsal dağ ve nehir peyzajını koruma çabalarına katılmışlardır. Bazıları ise boşaltılmış köylerinde yeni evler inşa etmiştir.

Dersim'den göç edenler, Türkiye içinde hem Alevi hem Kürt kimliklerinden ötürü çifte ayrımcılığa maruz kalmış; buna rağmen, Türk şehirlerinde mevcut olan ifade alanlarını kararlı ve temkinli bir şekilde kullanmışlardır. Diasporada ise bu ifade biçimleri çok daha çeşitli ve belirgin hâle gelmiştir. Burada kendini yeniden ifade etme, yeni fırsatlar kadar, yaşlı kuşağın çocukluklarının toprağına ve atmosferine duyduğu nostaljiden ve genç kuşağın kimlik siyaseti ile çeşitli yaşam tarzlarına yönelik güncel bağlılığından da beslenmektedir.

Dersim, kendini Dersimli olarak tanımlayanlara, birçok temel kavram ve sembolünü canlanmış ve yeniden yorumlanmış Alevi inancının sağladığı, zengin ve özgün bir kültürel söz varlığı sunmaya devam etmektedir.

Sonuç

Bu yazıda Bumke, 1970'lerde Mazgirt/Dersim'de yaptığı antropolojik saha çalışmasına dayanan 1989 tarihli araştırmasına yeniden dönerek, Kürt Alevilerin özgün etno-dinsel kimliğinin göç, siyasi baskı ve kültürel dönüşümle nasıl şekillendiğini inceliyor. O dönemdeki metodolojik sınırlılıkları-örneğin Zazaca konuşan toplulukları kapsam dışı bırakması-ele alıyor ve geçmiş gözlemlerini, geri dönüş ziyaretleri ve diaspora söyleşileriyle edindiği güncel izlenimlerle karşılaştırıyor. Analiz, savunmacı ve içine kapanık bir kimlikten, özellikle Avrupa diasporasında daha görünür ve iddialı bir kamusal varlığa geçişi izliyor. Bu süreç; canlanan dini pratikler, geleneği kodifiye etme çabaları ve küresel hareketlerle kurulan ilişkilerle belirginleşiyor. Eskiden güçlü olan topluluk yapıları-örneğin dede-talip ağları-zayıflamış olsa da, yeni örgütlenme biçimleri, ritüel yaşam ve kültürel ifade yolları ortaya çıkmış durumda. "Dersim" hem somut bir yerleşim alanı hem de bir fikir olarak, ortak aidiyet duygusunu besleyen bellek ve sembolizmin merkezi olmaya devam ediyor.

Sonnotlar

[1] The Kurdish Alevis - Boundaries and Perceptions, İçinde: Ethnic Groups in the Republic of Turkey. Ed. Peter Andrews, 510-518. Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Wiesbaden, 1989. Yeniden yayımlandı: Revue des Études Islamiques, Nr. 60, 1, 1992, 109-116.

[2] O döneme ait diğer yayınlar yakın zamanda Türkçeye kazandırılmıştır: Bumke, Peter J. "Geçitveren - Zur wirtschaftlichen Situation eines ostanatolischen Dorfes", Mardom Nameh. Hefte zur Geschichte und Gesellschaft iranischer Völker, Berlin 1974, 2-22.

Türkçe çeviri:

Bumke, Peter J. "Geçitveren/Ricik: Bir Doğu Anadolu Köyünün Ekonomik Durumu (1974)", içinde Mazgirt, ed.

Şükrü Aslan & Filiz Çelik, çev. Öznur Karakaş ve Martin Greve, İstanbul: Ütopya, 2021, 216-230.

Bumke, Peter J. "The Kurdish Alevis - Boundaries and Perceptions", içinde Ethnic Groups in the Republic of Turkey, ed. P. A. Andrews, 510-518. Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.

Bumke, Peter J. "Kızılbaş-Kurden in Dersim (Tunceli/Türkei). Marginalität und Häresie", Anthropos Bd. 74, H. 3./4. (1979), 530-548, Fribourg/İsviçre.

Türkçe çeviriler:

"Dersim'de Kızılbaş Kürtler, Marjinalite (Aykırılaşma) ve Rafızilik", içinde Alevilik ve Kürtler (İnceleme-Araştırmalar-Belgeler), ed. Mehmet Bayrak, çev. Müzeyyen Güzelgün, Ankara: Özge Yayınları, 1997. Yeniden çevrim içi yayımlandı: https://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-oku-351

"Dersim'deki Kızılbaş Kürtler - Marjinalite (Aykırılaşma) ve Rafızilik", içinde Tuttum Aynayı Yüzüme Ali Göründü Gözüme, çev. İlhan Cem Erseven, İstanbul: Ant Yayınları, 1997.

Rotkopf, Paul (Peter J. Bumke) "Beobachtungen und Bemerkungen über eine kurdische Bevölkerungsgruppe", içinde Geographie der Unterdrückten. Die Kurden, ed. Jürgen Roth, 118-139, Rowohlt, 1978. Yeniden yayımlandı: Pera-Blätter Orient-Institut, Heft 37, İstanbul, 2022.

Türkçe çeviri:

"Bir Kürt Topluluğu ile İlgili Gözlemler ve Açıklamalar", çev. Martin Greve, Pera-Blätter Orient-Institut, Heft 37, İstanbul, 2022.

Rotkopf, Paul (Peter J. Bumke) "Geschichte und Generation,

ein kurdisches Beispiel", içinde Kurden, Alltag und Widerstand, ed. Yayla Mönch-Bucak, 64-70, Bremen, 1988.

Türkçe çeviri:

"Tarih ve Nesil: Kürt Örneği", çev. Bülent Küçük, Kürt Tarihi Dergisi 56-57, İstanbul, 2025. Çevrim içi: https://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-oku-339

Kaynakça & İleri Okumalar

Bumke, Peter J. 1974. “Geçitveren – Zur wirtschaftlichen Situation eines ostanatolischen Dorfes.” *Mardom Nameh: Hefte zur Geschichte und Gesellschaft iranischer Völker*, 2: 2-22. Berlin.

Bumke, Peter J. 1979. “Kızılbaş-Kurden in Dersim (Tunceli/Türkei). Marginalität und Häresie.” *Anthropos* 74 (3-4): 530-548.

Bumke, Peter J. 1989. “The Kurdish Alevis – Boundaries and Perceptions.” In *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, edited by Peter Andrews, 510-518. *Tübinger Atlas des Vorderen Orients*. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.

Bumke, Peter J. 1992. “The Kurdish Alevis – Boundaries and Perceptions.” *Revue des Études Islamiques* 60 (1): 109-116.

Bumke, Peter J. 1997a. “Dersimde Kızılbaş Kürtler, Marjinalite (Aykırılaşma) ve Rafizilik.” Çev. Müzeyyen Güzelgün. In *Alevilik ve Kürtler: İnceleme-Araştırmalar-Belgeler*, edited by Mehmet Bayrak. Ankara: Özge Yayınları.

Bumke, Peter J. 1997b. “Dersim’deki Kızılbaş Kürtler – Marjinalite (Aykırılaşma) ve Rafizilik.” Çev. İlhan Cem Erseven. In *Tuttum Aynayı Yüzüme Ali Göründü Gözüme*. İstanbul: Ant Yayınları.

Bumke, Peter J. 1997c. “Dersimde Kızılbaş Kürtler, Marjinalite (Aykırılaşma) ve Rafizilik.” Erişim 2 Ağustos 2025. https://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-oku-351

Bumke, Peter J. 2021. “Geçitveren/Ricik: Bir Doğu Anadolu Köyünün Ekonomik Durumu (1974).” Çev. Öznur Karakaş ve Martin Greve. In *Mazgirt*, edited by Şükrü Aslan and Filiz Çelik, 216-230. İstanbul: Ütopya Yayınları.

Bumke, Peter J. 2025a. “Tarih ve Nesil: Kürt Örneği.” Çev. Bülent Küçük. *Kürt Tarihi Dergisi* 56-57. İstanbul.

Bumke, Peter J. 2025b. “Tarih ve Nesil: Kürt Örneği.” Erişim 2 Ağustos 2025. https://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-oku-339

Rotkopf, Paul [Peter J. Bumke]. 1978. “Beobachtungen und Bemerkungen über eine kurdische Bevölkerungsgruppe.” In *Geographie der Unterdrückten: Die Kurden*, edited by Jürgen Roth, 118-139. Reinbek: Rowohlt.

Rotkopf, Paul [Peter J. Bumke]. 1988. “Geschichte und Generation, ein kurdisches Beispiel.” In *Kurden: Alltag und Widerstand*, edited by Yayla Mönch-Bucak, 64-70. Bremen.

Rotkopf, Paul [Peter J. Bumke]. 2022a. “Beobachtungen und Bemerkungen über eine kurdische Bevölkerungsgruppe.” *Pera-Blätter: Orient-Institut*, Heft 37. İstanbul.

Rotkopf, Paul [Peter J. Bumke]. 2022b. “Bir Kürt Topluluğu ile İlgili Gözlemler ve Açıklamalar.” Çev. Martin Greve. *Pera-Blätter: Orient-Institut*, Heft 37. İstanbul.

Yayıncı Notu: Bu yayında yer alan görüş, yorum ve veriler yalnızca ilgili yazar(lar)a aittir; Alevi Ansiklopedisi’nin, editörlerinin veya destekleyici kurumların görüşlerini zorunlu olarak yansıtmaz. Alevi Ansiklopedisi ve editörleri, içeriğin kullanımından doğabilecek sonuçlardan sorumlu değildir